

ORTADOĞU'DA KİMLİKLERİN ARAÇSALLAŞTIRILMASI VE ABD-İRAN GERİLİMİNİN GELECEĞİ

“

Tarih boyunca Batılı ülkeler Ortadoğu'da jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla üç temel araç kullanmışlardır: azınlıklar, İsrail'in bekasına dönük politikalar, ekonomik ambargo. Batılı ülkeler bu üç temel unsuru kullanarak bölgesel hakimiyetlerini kalıcı hale getirmeye ve jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

”

Doç. Dr. M. Hilmi Özev

Uzman, ORSAM

S on dönemde ABD-İran geriliminde bir tırmanma yaşandı ve iki taraf arasında savaş çıkması olasılığı üzerinde durulmaya başlandı. İran'ın nükleer faaliyetleri sorunun asıl kay-

nağı olarak sunulsa da, asıl mesele, ABD'nin Ortadoğu'da sorun alanlarını canlı tutarak bölgedeki varlığını kalıcı hale getirmeye çalışması ile ilgili. Nitekim ABD'nin bölge ülkelerinin biri ya da bir

kaçı ile kriz yaşaması yeni bir durum değil. 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca Cemal Abdünnasır yönetimindeki Mısır, 1973 petrol krizi ile birlikte Suudi Arabistan başta olmak üzere petrol üreten Körfez ülkeleri, 1979 İran Devrimi'nden günümüze İran, Soğuk Savaş'ın son döneminden günümüze Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak birer sorun alanı haline ge(tiri)ldiler. Bunlardan İran ve Irak gibi sorun alanları halen canlılığını koruyor.

ABD-İran geriliminin şu ya da bu şekilde bir sıcak çatışmaya dönüşmesi olasılığının sıfır olduğunu söyleyemeyiz ama ABD'nin İran ile yaşadığı gerilimi bölgedeki mevcudiyetini korumak amacıyla araçsallaştırdığını ve bu nedenle yakın bir ABD-İran çatışması olasılığının son derece düşük olduğunu söylemeliyiz.

“

Basra Körfezi civarında yer alan (Ortadoğu) ülkelerinin temel özellikleri toplumsal bütünlüğün sağlanamaması ve devlet egemenliğinin bölünmezliği ilkesinin daimi bir tehdit altında olması, diğer bir deyişle, devletin başarısız devlet konumuna düşme olasılığıdır. Bölgede hakimiyet kurmaya çalışan yabancı güçler bölgesel zaaf noktalarındaki bu tür kırılma noktalarını derinleştirmeye, bölgesel manevra alanlarını bu zaaf lar üzerinden genişletmeye ve bölge üzerindeki hakimiyetlerini kalıcı hale getirmeye çalışmaktadırlar.

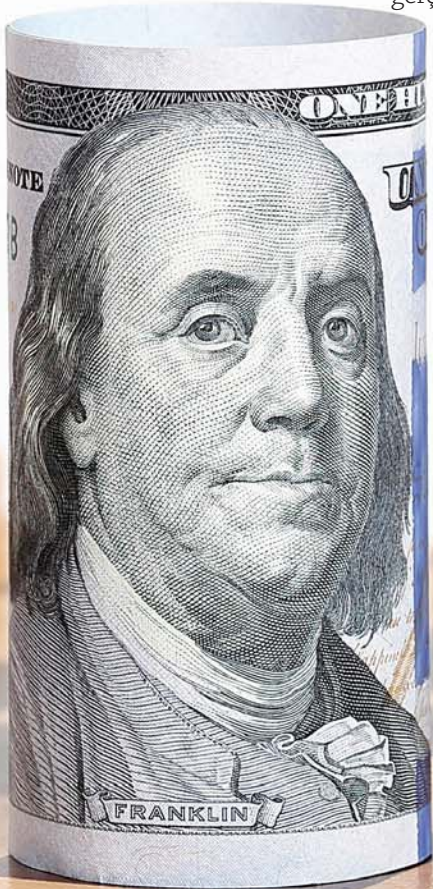
”

Tarih boyunca Batılı ülkeler Ortadoğu'da jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla üç temel araç kullanmışlardır: azınlıklar, İsrail'in bekasına dönük politikalar, ekonomik ambar go. Batılı ülkeler bu üç temel aracı kullanarak bölgesel ha-

kimiyetlerini kalıcı hale getirmeye ve jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Basra Körfezi civarında yer alan (Ortadoğu) ülkelerinin temel özellikleri toplumsal bütünlüğün sağlanamaması ve devlet egemenliğinin bölünmezliği ilkesinin daimi bir tehdit altında olması, diğer bir deyişle, devletin başarısız devlet konumuna düşme olasılığıdır. Bölgede hakimiyet kurmaya çalışan yabancı güçler bölgesel zaaf noktalarındaki bu tür kırılma noktalarını derinleştirmeye, bölgesel manevra alanlarını bu zaaf lar üzerinden genişletmeye ve bölge üzerindeki hakimiyetlerini kalıcı hale getirmeye çalışmaktadırlar.

Azınlıkların Ortadoğu ülkelerini Batı'ya bağımlı hale getirmek için kullanılması aslında buradaki ülkelerin tarih sahnesine ilk çıkışından bu yana bölgesel gerilim ortamının canlı tutulması amacıyla titizlikle uygulanan bir siyasettir. Kimlik siyaseti geniş halk kitlelerinin siyasi ve sosyolojik taleplerini demokratik hukuk devleti yerine mezhepsel ya da etnik kimlikler

üzerinden dile getirmelerine ve toplumun kalıcı olarak bölünmesine yol açmaktadır. “Arz-ı Mev’üd”u gerçekleştirmeye çalışanların düşüncesi ne olursa olsun, İsrail ABD’nin ve genel olarak Batı’nın bölgeye müdahale etme potansiyelini canlı tutmak için köprübaşı işlevi görmektedir. Ekonomik ambargolar ya da baskılar öteden beri bölgesel aktörleri tek tek baskı altına almaktan öte bölgesel ekonomik entegrasyon olasılığını ortadan kaldırmak için de kullanılmaktadır. Bu saydığımız üç unsur Batı’nın/ABD’nin bölgedeki mevcudiyetini kalıcı hale getirmenin temel araçları konumundadır.

Ulus devletlerin kimlik tedarik görevini üstlenemediği ortamlarda toplumsal grupların alt kimliklerini ön plana çıkarmaları ve bu kimliği korumak için ölümü göze almaları kaçınılmaz bir durum haline gelmektedir. Bu durum bölgedeki devletleri, egemenliklerini alt toplumsal kimlik grupları ile paylaşmaya itmekte, devletlerin başarısız olmasına yol açmakta ve daimi çatışma durumunu kalıcı hale getirmektedir. Toplum-devlet bütünlüğünü sağlayamayan ülkelerde iktidarların ayakta kalabilmeleri sadece dışarıdan bir destekle, ya da despotik rejimlerle mümkün olabilir. Ortadoğu’da Lübnan bu durumun en çarpıcı örneğini teşkil etmiştir. Ülkenin “Arap” kimliği ile modern bir ulus devlete dönüşme potansiyeline rağmen, Fransızlar tarafından yapılan kurucu anayasa Lübnan halkını Maruniler, Dürziler, Şiiler, Sünniler vb. adı altında kalıcı olarak bölmüş; toplumsal bütünlüğü ve devlet toplum birlikteliği oluşturma imkanını ka-

lıcı olarak ortadan kaldırmıştır.

“**İngiltere Irak devletini ilk kez inşa ederken Şii nüfus çoğunluğuna sahip bir ülkede Sünni bir yönetim inşa etmiştir. Bu durum Irak “ulus-devleti”nin devletin bekasını güvence altına alacak bir vatandaş kitlesi oluşturabilmesi imkanını ortadan kaldırmış, Irak’ı tarih boyunca Batılı ülkelerin taleplerini gözetmek, bunu yap(a)madığında ise büyük bedeller ödemek zorunda bırakmıştır.**

Ortadoğu’da Şii azınlıkların sorun haline gelmesi Batılıların planları sonucunda gerçekleşmiştir. İngiltere Irak devletini ilk kez inşa ederken Şii nüfus çoğunluğuna sahip bir ülkede Sünni bir yönetim inşa etmiştir. Bu durum Irak “ulus-devleti”nin devletin bekasını güvence altına alacak bir vatandaş kitlesi oluşturabilmesi imkanını ortadan kaldırmış, Irak’ı tarih boyunca Batılı ülkelerin taleplerini gözetmek, bunu yap(a)madığında ise büyük bedeller ödemek zorunda bırakmıştır. Son dönemde ABD’nin 2003’te Irak’ı işgal etmesinin ardından burada oluşturduğu anayasa da Şiiler, Sünniler ve Kürtler temelinde mezhepsel ve etnik ayrışmayı ve dolayısıyla çatışmayı kurumsal hale getirmiş ve ülke bütünlüğünü kalıcı olarak ortadan kaldırmıştır.

Sünnilerin ezici çoğunluğu teşkil ettiği Suriye’de de zaman içerisinde Nusayri azınlığın diktatörlük kur-

ması sağlanmış ve devlet-toplum bütünlüğü kalıcı olarak hasara uğratılmıştır. Bu nedenle “Arap Baharı” adı verilen süreçte Suriye halkının meşru demokratik talepleri Sünnilerin iktidardaki Nusayri azınlığa karşı ayaklanması olarak algılanmış ve ülke sonu gelmeyen bir kimlik çatışması ortamına sürüklenmiştir.

Suudi petrol bölgesinde Şii azınlığın sorun yaratacak nitelikler kazanması batılı ülkelerin politikaları sonucudur. Suudi Arabistan her durumda petrol bölgesindeki Şiileri Suudi toplumuna entegre etme ve onları Suudi devleti ile barışık tutma imkanına sahipti. Ne var ki, Suudi devletinin iç ve dış politikasını sıkı bir kontrol altında tutan güçler, Suudi yöneticileri petrol bölgesindeki Şii azınlıkların problem çıkarmaya yatkın niteliklerinin canlı kalması yönünde politikalar geliştirmeye sevk etmişlerdir. Devlet deneyiminde tarihi derinliğe sahip olmayan ve Vehhabiliğin Şii karşıtı tutumunun baskısı altında politikalar geliştiren Suudi Arabistan, petrol bölgesini Suudi toplumuna entegre etme konusunda başarısız kalmıştır. Günümüzde Şii azınlığın yoğun olarak yaşadığı petrol bölgeleri Suudi Arabistan’ın İran ile mücadelesinde en önemli zaaf noktası durumundadır.

Mısır’da ise ilk bakışta biraz farklı gibi görünen durum aslında diğer Ortadoğu ülkeleri ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Adı konulmamış bir tür “laiklik” esası üzerine kurulu Mısır devletinde geniş halk kitlelerinin demokratik hak talep etme mekanizmaları yok edilmiş ve geniş kitleler haklarını sadece dini sosyolojik oluşumlar ya da

kimlikler üzerinden ifade etme durumunda bırakılmıştır. Bu durum zaman içerisinde hem yerel burjuvazinin çekirdeğini oluşturan Kıptilerle toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan Sünni Müslümanlar arasında, hem de genel olarak laikliği savunanlarla dindarlar arasında derin düşmanlıklara yol açan toplumsal fay hatları oluşturmuştur. Sonuçta Mısır'da şu ya da bu formülasyon ile oluşturulacak bir iktidarın kalıcı meşruiyete sahip olması engellenmiştir.

“

1979 İran Devrimi öncesinde herhangi bir Şii-Sünni ayrışmasından söz etmek mümkün değildir. İran devrimi mollalar yanında çok sayıda toplumsal grubun katkısı ile gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, Şiiler dışındaki devrimci gruplar devrimin ardından desteksiz bırakılmış ve Şii gruplar devrime el koymuştur.

”

Bahreyn ve Yemen gibi Ortadoğu ülkeleri de benzer şekilde Şii-Sünni, ya da bölgesel veya etnik ayrışmalar üzerinden toplumsal ve siyasi yapıların büyük zaaf içerisinde olduğu ülkeler durumundadırlar. Ürdün, Filistin-İsrail sorunu sonucunda yerinden edilen Filistinliler dolayısıyla huzursuz ve istikrarsız bir toplumsal yapıya sahiptir. BEA, Katar ve Kuveyt gibi ülkeler ise kimlik bağlamında çok ciddi sorun yaşamasalar da nüfuslarının son derece az olması, yabancı işçilere muhtaçlık, kendi güvenliğini sağlayacak alt yapıya sahip olamama gibi nedenlerden dolayı her daim dış desteğe ve onaya muhtaç ülkeler olagelmışlerdir. Geriye sadece derin tarihsel deneyime ve görece homojen bir toplumsal yapıya sahip olan Umman kalmaktadır. Umman şu ana dek sahip olduğu bu özelliklerin karşılığını görmüş, istikrarlı bir devlet ve toplum yapısını sürdürübilmiş istisnai Ortadoğu ülkesi olma özelliğini korumuştur.

1979 İran Devrimi öncesinde herhangi bir Şii-Sünni ayrışmasından

söz etmek mümkün değildir. İran devrimi mollalar yanında çok sayıda toplumsal gurubun katkısı ile gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, Şiiler dışındaki devrimci gruplar devrimin ardından desteksiz bırakılmış ve Şii gruplar devrime el koymuştur. Bu tarihten itibaren Körfez'deki diğer ülkeler Şii yayılcılığı karşısında teyakkuza geçmiştir. ABD ise bir yandan İran'a karşı Körfez'deki müttefikleri ile safları sıkılaştırırken, diğer yandan İran/Şii tehdidini kullanarak Körfez'deki müttefiklerine silah satışlarını artırmıştır.

Ortadoğu'daki bu mezhepsel ve etnik ayrışmalar küresel ve bazı bölgesel güçlerin kullandığı bir araca dönüşmektedir. 1979 İran Devrimi'nin ardından bölgedeki yalnızlığından kurtulmak için başlangıçta “devrim ihracı” çabalarına ağırlık veren ve tüm İslamcı örgütlerle ittifak arayışına giren İran zamanla sadece Şii faktörlere ağırlık veren bir siyasete yönelmiş; Lübnan'da Hizbullah ve Suriye'de Esed rejimi ile ilişkilerini derinleştirmiştir. 2003 Irak işgali ile birlikte

İran'ın bölgesel faaliyetleri Ürdün Kralı Abdullah bin el-Hüseyin'in 2005'te ifade ettiği şekilde bir "Şii Hilali'ne dönüşmüştür. İran ile devrimden bu yana düşmanca ilişkiler içerisinde olan ABD'nin Irak'ta Şii'leri güçlendirmesi ve İran ile işbirliği yapması Batılı ülkelerin bölgedeki parçala-yönet politikalarının son çarpıcı örneğini teşkil etmiştir. Bu noktada, ABD'nin ve genelde Batı'nın Şii İslamcılığa karşı gösterdiği toleransı Sünni İslam'a karşı asla göstermediğini not etmek gerekmektedir. Bunun gerekçesi olarak pek çok neden ileri sürülebilir ama kanaatimce bunun en önemli nedeni Şii nüfusun görece oldukça düşük olduğu bölgede Şii İslamcılığın oynayacağı bölücü rolün Sünni İslamcılığa göre çok daha yüksek olması ihtimalidir. Selevi-Vehhabi eğilimler ve bazı tarihsel kırılma noktaları dışında, Sünniliğin devlet tecrübesinin Şii'leri de kuşatan bir yapıya sahip olması itibarıyla, Sünni İslamcılığın güçlenmesi bölgede sosyolojik ve siyasi bütünleşme yolunda adımlar atılmasına neden olabilirdi. Bu durum Batılı güçlerin bölgesel manevra alanını daraltabilirdi ve dolayısıyla, Batılı ülkelerin bölgede Sünni İslamcılık yerine Şii İslamcılığa yol veren politikalar izlemiş olabileceklerini düşünmemizin herhangi bir sakıncası yoktur.

Günümüzde Şii-Sünni ayrımı İran-Batı çatışmasının arka planındaki en güçlü motif olma özelliğini korumaktadır. Gerek İran gerek ABD gerekse ABD'nin Suudi Arabistan gibi bölgesel müttefikleri Şii-Sünni ayrımını belirgin tutmak için ısrarlı çabalarını sürdürmektedirler. Oysa rasyonel politika açısından değer-

ABD'NİN İRAN PETROLÜNÜ HEDEF ALAN YAPTIRIMLARI

Ekonomisi büyük ölçüde petrole dayalı İran'ın petrol ihracatını hedef alacak ikinci aşama yaptırımlar devreye giriyor

İKİNCİ YAPTIRIM PAKETİ

YAPTIRIMLAR, DOĞRUDAN TAHRAN'IN PETROL VE ENERJİ TİCARETİNİ HEDEF ALIYOR

5 Kasım'dan itibaren İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC) ve ona bağlı İran Petrol Ticaret Şirketi (NICO) ile İran Ulusal Tanker Şirketi (NITC) veya bağlı şirketlerden petrol veya petrokimya ürünleri satın alınması da dahil olmak üzere petrol ile ilgili olan işlemler engellenecek

İran'ın liman işletmecileri, tersaneleri ve gemi ile taşımacılık sektörü de ambargo kapsamına alınırken İran İslam Cumhuriyeti Gemicilik Şirketi (IRISL), İran Güney Gemicilik Hatları Şirketi veya bağlı kuruluşları da dahil olmak üzere gemicilik ve gemi insası sektörlerinin faaliyetleri engellenecek

Yabancı finansal kuruluşların İran Merkez Bankası ve İran'la bağlantılı mali kuruluşlarla ilişkileri engellenecek, İran'la ilgili tüm sigorta işlemleri durdurulacak

İRAN'IN PETROL İHRACATI %34 AZALDI

Tahrân'ın petrol ihracatı nisandan eylül sonuna kadar **günlük 970 bin varil** kayıpla **%34 düştü**

Çin, İran'dan petrol sevkiyatlarını eylülde önceki aya göre **%34** azaltırken Hindistan **%1** artırdı

Çin ve Hindistan ile birlikte **İtalya, İspanya, Yunanistan ve Japonya** gibi ülkeler de İran'dan petrol ve kondensat satın almaya devam etti

Fransız şirketler haziran itibarıyla, Güney Kore ağustostan sonra İran'dan petrol sevkiyatını durdurdu

İRAN'IN HAM PETROL REZERVİ

150 MİLYAR VARİL

DOĞALGAZ REZERVİ

33,5 TRİLYON METREKÜP

İRAN, DÜNYADA KANADA'NIN ARDINDAN EN BÜYÜK 4. BÜYÜK PETROL REZERVİNE SAHİP ÜLKE

İRAN'IN PETROL İHRACATI (GÜNLÜK / VARİL)

BAZİ ÜLKELERİN İRAN'DAN PETROL İTHALATI (GÜNLÜK / VARİL)

ÇİN	HİNDİSTAN
AĞUSTOS 786 BİN	AĞUSTOS 523 BİN
EYLÜL 518 BİN	EYLÜL 528 BİN

AB ÜLKELERİ	JAPONYA
NİSAN 460 BİN	HAZİRAN 183 BİN
EYLÜL 300 BİN	EYLÜL 43 BİN

İran petrolünü enerji borsasında satışa sundu
Ülkede nakit akışını sağlamayı hedefleyen İran hükümeti, 28 Ekim'den itibaren 1 milyon varil petrolü Uluslararası Enerji Borsası üzerinden satışa sunmaya başladı

Petrole Suudi Arabistan ve Rusya ittifakı
Riyad yönetimi mayısta 9.9 milyon varil olan günlük petrol üretimini eylülde 10,53 milyon varile çıkardı. Rusya da petrol üretimini artırdı

AB'den Washington'a karşı İran'la ticaret mekanizması
AB, kurduğu yeni bir ticari mekanizmayla doları devre dışı bırakmayı ve İran'la ticarete devam etmeyi hedefliyor

Türkiye ile birlikte 8 ülke yaptırımlardan muaf tutuldu
Türkiye, başta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere bir çok kez en üst düzeyden yapılan açıklamaları Ankara'nın yaptırımlara uymayacağını ortaya koydu. Türkiye ile birlikte Hindistan, Güney Kore ve Japonya'nın da aralarında olduğu 8 ülkenin geçici süre ile yaptırımlardan muaf tutulduğu belirtiliyor

İLK YAPTIRIM PAKETİ

7 Ağustos'ta yürürlüğe girdi. İran'ın ABD Doları ile ticaret yapması ve altın ve değerli madenlerle ticareti engellendi

Yaptırımlarla İran'ın devlet tahvil ihalesi açması veya tahvil satması yasaklanırken ülkenin otomotiv ve sivil havacılık sektörleri de ambargo kapsamına alındı

ABD'ye İran tarafından yapılan el yapımı halı ve gıda ürünlerinin ihracatı yasaklandı

lendirildiğinde Suudi Arabistan ve İran petrol ihraç eden iki komşu ülke olarak kendi aralarında düşmanlıktan çok ittifak ilişkilerine muhtaç olan iki ülke konumdadırlar. Nitekim İran Devrimi öncesinde aralarında kayda değer bir sorun bulunmayan İran ve Suudi Arabistan arasında, devrimi izleyen yıllarda da zaman zaman ilişkilerin geliştiği dönemler gözlemlenmiştir. Esasen iki ülke arasında kurulacak iyi ilişkiler her iki ülkenin beka sorunlarını kökünden çözüme kavuşturmanın yegâne yoludur. Ne var ki, bu durumun farkında olan Batılı ülkeler İran ve Suudi Arabistan'ın Şii-Sünni gerilimi ekseninde çatışmacı bir ortamda kalmaları için bölgesel politikaları var güçleri ile manipüle etmektedirler. Maalesef gerek Suudi Arabistan'da gerekse İran'da bazı çevreler de bu politikaları bilerek ya da bilmeyerek destekleyerek kendi iktidarlarını kalıcı hale getirmek için büyük bir çaba göstermektedirler. Bu ortamda her iki taraf silahlanma ve bölgesel ve küresel ittifak ilişkilerini güçlendirme çabalarını var güçleri ile devam ettirmektedirler ve ABD'nin bölgesel politikalara müdahil ülke pozisyonu da kalıcı hale gelmektedir.

İsrail'in Filistinlilere ve diğer komşularına karşı uyguladığı hukuk ve insanlık dışı politikaları bölgedeki tüm halkların tepkisini çekmekte olsa da, İsrail karşıtlığı konusunda öncülüğün İran'a verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Oysa İsrail'in uygulamaları sadece İran ve Şiiiler nezdinde değil Hıristiyanlar ve hatta bazı Yahudi gruplar da dahil -Körfez ülkelerindeki yönetici elit içerisinde yeni

türeyen ve sayıları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az olan bazı yöneticiler hariç- olmak üzere bölgeyle bir şekilde ilgilenen tüm toplumsal kesimlerden ve aktörlerden tepki almaktadır. İsrail ise bölgesel ve küresel aktörlerin bir blok halinde baskısına maruz kalma olasılığını yok etmek amacıyla dikkatleri İran üzerine yoğunlaştırmak için büyük bir çaba sarf etmektedir ve bu noktada ABD'nin de desteğini almaktadır. Halihazırda İsrail'e karşı duruşun bayraktarlığı İran'dadır. Sünni dünya ise hem kendi içerisinde hem İran'a karşı hem de Batılı ülkelere karşı ciddi problemlerin yaşandığı ve bu nedenle İsrail'in yanlış politikalarına karşı ses çıkarılamayan bir ortama sürüklenmiş durumdadır.

“

ABD - İran geriliminin bir savaşa ya da sıcak çatışmaya dönüşme olasılığının düşük olduğunu, buna karşılık bölgedeki gerilim ortamının bir şekilde devam edeceğini ön görebiliriz. ABD bölgesel gerilimi canlı tutarak bölgedeki bölünmüşlüğü ve kendi bölgesel mevcudiyetini sürdürmek için elinden geleni yapmaya devam edecektir.

”

İran'ın nükleer faaliyetleri gibi İsrail'in bekasına dönük ABD politikalarının ve bölge ülkelerine çeşitli bahanelerle uygulanan ekonomik ambargoların da bölgedeki ABD varlığını kalıcı hale getirmek amacıyla araçsallaştırıldığını rahatlıkla ileri sürebiliriz. Bu açıdan bakıldığında ABD - İran gerilimi-

nin bir savaşa ya da sıcak çatışmaya dönüşme olasılığının düşük olduğunu, buna karşılık bölgedeki gerilim ortamının bir şekilde devam edeceğini ön görebiliriz. ABD bölgesel gerilimi canlı tutarak bölgedeki bölünmüşlüğü ve kendi bölgesel mevcudiyetini sürdürmek için elinden geleni yapmaya devam edecektir.

Batılı ülkelerin bölgesel politikalarını anlatırken bölge ülkelerinin ve halklarının bu durumda hiç katkılarının olmadığını söylemek doğru değildir lakin Ortadoğu halklarındaki mevcut zaaf lar dünyanın tüm bölgeleri için geçerlidir. Bu noktada anlamamız gereken şey söz konusu zaaf ların kim tarafından ve ne amaçla kullanıldığıdır. Modern dönemde dünyanın neresinde olursa olsun kimlik siyaseti rasyonaliteyi yok etmekte, barış ve istikrarı baltalamaktadır. İran, Suudi Arabistan ve İsrail gibi ülkeler bu durumun farkına varıp rasyonel politikalar üretmedikçe bölge dışı güçler bölgesel politikaları kendi çıkarları doğrultusunda istismar etmeyi sürdürecektir.

Çözüm yolu ulus devlet egemenliğinin bölünmezliğini tehdit eden koşulların ıslah edilmesinden, toplumsal barış temelinde inşa edilmiş güçlü toplumlar ve buna bağlı olarak güçlü devletler inşa edilmesinden, hukukun üstünlüğü ve demokratik yönetim anlayışının hâkim kılınmasından geçmektedir. Aksi takdirde iyi niyetle olsa dahi Ortadoğu'da herhangi bir kimliği ön plana çıkaran politikalar sadece devletlere değil, tüm toplumsal unsurlara ve hatta bizzat kimliklere ağır hasarlar vermeye devam edecektir. ■